GODELIEVE LAUREYS

" DU VED JO DA NOK ALT OM DET". NOGLE BETRAGTNINGER OVER TALESTRATEGISKE PARTIKLER

Adverbialer kan have mange forskellige funktioner i sætningen.Et adverbials syntaktiske status hænger sammen med dets semantiske rækkevidde , dvs. den del af sætningen , som falder indenfor dets bestemmelsesfelt. De adverbialer, der har den største semantiske rækkevidde , dvs. der står højest i det semantiske hierarki, er mindst integreret i den syntaktiske struktur. Dette forhold fremgår bl. a. af den relativt større placeringsfrihed og af de prosodiske mønstre.

Ifølge de gængse grammatiske definitioner, er sætningsbestemmelserne den adverbialtype, der har den største semantiske rækkevidde .

Sætningsadverbialerne er kendetegnet ved, at de kan løsrives fra sætningen og omskrives til en sætning .

Han kommer jo altid for sent til sit arbejde.
Det er jo sådan, at han altid kommer for sent til sit arbejde.

Vi holder formodentlig ferie i Skotland til sommer.
Det bliver formodentlig sådan, at vi holder ferie i Skotland til sommer.

I kan naturligvis kritisere forslaget.
Det er naturligvis sådan, at I kan kritisere forslaget.

Denne transformationsprøve viser også tydeligt forskellen i konstituentstatus mellem de to stedsbestemmelser i en sætning som:

Hun arbejdede i et konditori i København

Hun arbejdede i et konditori, da hun var i København.
**Hun arbejdede i København, da hun var i et konditori.*

Adverbialer, der reagerer positivt på denne test, er be-

stemmelser til hele udsagnet. De modificerer selve prædikationen eller neksusforbindelsen, og bliver i den diderichsenske terminologi netop kaldt neksusadverbialer.

Idenfor denne gruppe af sætningsbestemmelser kan man udskille flere subgrupper på grundlag af syntaktiske og semantiske kriterier.

Jeg vil i det følgende prøve at vise at der findes en type adverbialer, som står endnu højere i hierarkiet, i og med at de ikke bestemmer den sætning de står i, men en dybereliggende performativ sætning.

Lad os se på følgende eksempler:

Det er jo en skandale.
Det er vel nok en skandale.
Det er da en skandale.
Det er også en skandale.
Det er ellers en skandale.
Det er altså en skandale.
Det er, hvis jeg må sige det rent ud, en skandale.
Det er en skandale, synes du ikke (også)

Ovenstående bestemmelser står udenfor sætningsrammen, men henviser til selve tale-/eller skrivehandlingen. De har ingen referentiel betydning og bidrager ikke til sætningens propositionelle indhold.

De fungerer som illokutive signaler og tilhører sprogproduktionens metaniveau. I modsætning til modalitetsbestemmelserne tilkendegiver de ikke talerens eller skriverens holdning overfor ytringens referentielle indhold, men de kommenterer talestrategien og/eller interaktionen mellem afsender og modtager.

Ved hjælp af disse udtryk kan taleren/skriveren fremstille meddelelsen som selvfølgelig, forudsat bekendt, overraskende, vovet, overbevisende, underordnet m.m. og markere dets forhold til det forudgående.

Hvis vi tager Austins inddeling af performative prædikater som udgangspunkt, stemmer disse talehandlingspartikler overens med de s.k. "expositives", som Austin definerer som følger: "*The fifth, expositives, are difficult to define. They make plain how our utterances fit into the course of an argument or conversation, how we are using words, or, in general are expository. Examples are "I reply", "I argue", "I concede", "I illustrate", "I assume", "I postulate"* (Austin 1962: 150-151)"

Det er altså forkert at påstå, at småord som *jo, vel, nok,* m.fl. er betydningsløse og overflødige. Dette synspunkt møder man ellers ofte i normative grammatikker eller stilistike håndbøger, hvilket naturligvis hænger sammen med, at man indtil for nogle årtier siden udelukkende udgik fra skriftsproget i sprogbeskrivelsen og -normeringen.

Desuden udgår de fleste grammatiker-både traditionelle, strukturalistiske og transformationelle- fra sætningen som den grundlæggende analyseenhed. Først i den senere tid er man begyndt at interessere sig for suprasententielle mekanismer og for kommunikationsstrukturen.

I Laureys (1979) sammenlignede jeg tale-og skriftssprogsmateriale med henblik på forekomsten og frekvensen af forskellige adverbialtyper. Det fremgår af undersøgelsen, at de s.k. talestrategiske partikler er ca 10 gange så hyppige i talesprog som i skriftsprog. For ingen anden adverbialtype

kunne en så markant forskel påvises, Isaer partiklerne *jo, vel, nok* kan med rette betragtes som stilparametre.

At talehandlingspartikler forekommer meget oftere i talesprog end i skriftsprog, hænger sammen med disse to sprogformers forudsætninger.

Ved mundtligt sprogbrug er kommunikationen mellem afsender og modtager(e) meget direkte, og derfor står selve interaktionen central. Sprogets emotive (afsenderorienterede) og konative eller appellative (modtagerorienterede) funktion er mere fremtrædende i samtaler end i skriftsprogets monologiserende tekstformer.

Især i direkte dialogformer er der et stadigt fremskridende vekselspil mellem taler og hører. Talestrategiske partikler fungerer som et radarsystem, som styrer dette samspil.

I og med at disse partikler ikke har nogen referentiel betydning, er det umuligt at angive ét synonym eller ét enkelt oversættelsesækvivalent. Hvis man skal omskrive disse partiklers semantiske ladning, må man gribe til sprogbrugsanalysen og ud fra et stort antal eksempler forsøge at destillere deres anvendelsesområde eller brugsvilkår.

En sådan empirisk undersøgelse falder udenfor rammerne for denne artikel.

Derimod vil jeg prøve at indkredse signalfunktionen for de mest gængse partikler ved hjælp af nogle selvkonstruerede eksempler.

Da

Da signalerer at sætningens propositionelle indhold står i modsætning til den foregående ytrings indhold og samtidigt

at samtalepartneren i og for sig burde have kendskab til dette forhold. Informationen fremstilles som forudsat bekendt.

A. *Jeg har taget stegen ud af fryseren.*
B. *Vi skulle da spise fisk idag.*

Nu

Nu har som talestrategisk partikel en lignende funktion. Den stiller også sætningens indhold mod den forudgående ytring, men tilkendegiver samtidigt at informationen er ny for samtalepartneren.

A. *Jeg har taget stegen ud af fryseren.*
B. *Vi skulle nu spise fisk idag.*

Jo

Jo har en meget kompleks betydningsfunktion. Ved at indskyde *jo* i en ytring garanterer man at sætningen indeholder pålidelig information.

Samtidigt fremstilles informationen som selvfølgelig. Afsenderen forudsætter at den i sætningen udtrykte information ikke er ny for modtageren.

Vi kan udskille tre forskellige betydningsmomenter ved brugen af *jo*:

1) *jo* kan stille sætningens propositionelle indhold i kontrast til det forudgående. På den måde fungerer replikken hvori *jo* figurerer ofte som en protest eller en tilrettevisning (jfr. svarordet *jo*).

   Du skulle jo være færdig med opgaven til i morgen.
   Du kunne jo selv ringe til hende.

2) *jo* kan også anvendes i en sætning der indeholder en forklaring eller en begrundelse for den forudgående ytrings sandhed.

   Vi kan ikke spise wienerbrød idag. Bageren har jo lukket.
   Du skal hente fotokopierne på den anden afdeling. Hun rejser jo i morgen.

Du skal hente fotokopierne på den anden afdeling. Vores maskine er jo i stykker.

Nu er det normalt ikke nødvendigt at taleren angiver en begrundelse for sine udsagn. Ifølge Grices konversationelle regler er den første forudsætning for al menneskelig kommunikation, at taleren står ved sine påstande. Taleren skal med andre ord have tilstrækkelig evidens for at kunne gøre en bestemt påstand. En eksplicit begrundelse virker ofte altfor eftertrykkelig og i strid med det kommunikative samarbejdsprincip. For at gardere sig mod at høreren mistolker hans hensigt, indskyder taleren et *jo*, som en formildende indrømmelse eller en undskyldning fordi "*høreren jo nok også ved alt om det*".

3) På samme måde kan *jo* indskydes i en sætning , som ikke står i modsætning til noget i den forudgående kontekst, men som indeholder information som høreren ifølge taleren burde have kendskab til. *Jo* antyder at sætningens indhold er forudsat bekendt.

Vi kan jo altid spørge læreren .
Vi kunne måske køre en tur. Det er jo fint vejr idag.
Min mor har jo fødselsdag i morgen.

Her virker *jo* igen som en påmindelse, ofte endda som en appel til hørerens samtykke. I den funktion kan *jo* anvendes på en meget raffineret måde, for at markere eller skabe en illusion om talerens og hørerens virkelige eller formentlige fælles viden,overenstemmelse eller solidaritet. *Jo* kan ligefrem anvendes rent manipulativt i argumentationen : man slipper for at angive rigtige argumenter ved at henvise til talerens og hørerens fælles baggrundsviden.

Atomkraft er jo skadelig for miljøet
Den danske bank giver jo langt bedre service end alle andre banker.

Larsen kan jo ikke klare den opgave uden hjælp.

Vel

I sin modale betydning er *vel* synonym med *antagelig* eller *sandsynligvis* og tilkendegiver at ytringens indhold snarere er sandt en falsk. Som talestrategisk partikel kan *vel* anvendes når taleren vil inddrage høreren i samtalen. Ved hjælp af *vel* inviterer han høreren til at bekræfte hans ytrings sandhed eller eventuelt til at korrigere ham. *Vel* kan ligestilles med andre sociocentriske signaler som *ikke, ikke sandt, hvad behar.*

I modsætning til *jo* som også har en appellativ funktion, kan *vel* kun bruges, såfremt taleren forudsætter at høreren i virkeligheden ved mere om det ytrede end han selv. Taleren henvender sig til samtalepartneren som til en autoritet som skal verificere det ytrede. På den måde garderer taleren sig mod manglende evidens for sin påstand. *Vel* kan kun anvendes når taleren er usikker og gør et vist forbehold.

Derfor kan *vel* ikke bruges i talehandlinger der forudsætter, at taleren har fuld evidens for sit udsagn, f.eks. hvis han bliver adspurgt som officiel talsmand, som ekspert, eller hvis en elev svarer på et eksamensspørgsmål. Hvis man f.eks. spørger en bankmand om dagens kurs for DM, vil et svar som

Den er vel 3.87 Dkr

være inadækvat. Visse roller kræver at man fremsætter sine påstande uden forbehold.

Det skal dog tilføjes at man kan bruge *vel* i formelle situationer, for at markere at man træder ud af sin rolle som ekspert og at man taler "fra menneske til menneske". Det ville være interessant at undersøge, om der findes en

større tilbøjelighed på dansk end for eksempel på hollandsk til på denne måde at relativere rollespillet. Det ville være karakteristisk for et sprogbrug der gerne benytter sig af litotes. Anvendelsen af *vel* i et formelt rollespil kan betegnes som en "understatement" af kommunikationssituationen.

Denne effekt af forbehold kan også bruges i manipulativ hensigt. Taleren smigrer sig ind hos læseren ved at tilføje *vel* i en påstand eller i en opfordring. Derved bliver udsagnet mindre kategorisk eller opfordringen mindre autoritært formuleret, da man forudsætter at høreren er enig.

Jeg kan vel låne din telefon
Du vasker vel op idag.
Larsen kan vel ikke klare den opgave uden hjælp .
Det er vel det sidste spørgsmål for idag.

Beslægtet med de rent pragmatiske partikler er visse udtryk der normalt hører til sætningens referentielle lag, men som lejlighedsvis kan operere på det metakommunikative niveau.

En hel del af de såkaldte konjunktionale adverbier, der normalt "*karakteriserer sætningsindholdet i forhold til en anden sætning*" (Diderichsen 1957:181) kan bruges til at markere overgange i selve kommunikationsforløbet.

Ellers.
Ellers antyder, at den forudgående ytring indeholder ikke bare ny, men for høreren uventet, overraskende, ja til og med utrolig information. B accepterer A's udsagn som sandt, men inviterer ved hjælp af den sætning , hvori *ellers* fi-

gurerer, samtalepartneren til at give en rimelig forklaring på at hans udsagn holder stik.

A. *Lars er dumpet til eksamen.*
B. *Han har ellers læst meget*

Altså

Altså, der i sin normale funktion som konjunktionalt adverbial optræder i en sætning, der indeholder en konklusion til den forudgående sætning eller kontekst, udtrykker som talestrategisk partikel en slags rekapitulering på det metakommunikative niveau. Det kan sammenlignes med det latinske *summa summarum*.

A. *fremfører hundredeogsytten påskud for ikke at deltage i en sejltur.*
B. *Du har altså ingen lyst til at komme.*

Ved et replikskifte overtager B A's tankegang og konkluderer ved at indskyde *altså*, som nærmest skal tolkes som *hvis du spørger om min mening*. Replikken indeholder da en væsentlig oplysning, der sammenfatter eller korrigerer A's meddelelse eller foregriber hans næste indlæg.

A: *Når dejen er hævet, bager man kagen ved 200° i ovnen.*
B: *200° er altså ikke nok, det skal mindst være 250°.*

A: *Jeg skal være i Århus både tirsdag og onsdag.*
B: *Du kan altså godt bo hos os.*

Også/heller

Også/heller bruges for at tilkendegive, at sætningens propositionelle indhold ligger i forlængelse af det forudgående og endda kan ses som en forklaring.

A: *Mine støvler er blevet helt våde.*
B: *Det er også et forfærdeligt vejr idag. (1)*

A: *Det er et forfærdeligt vejr idag.*
B: *Dine støvler er også blevet helt våde. (2)*

A: *Det er helt mørkt i hendes vindue* (3)
B: *Hun er heller ikke hjemme.*

A: *Hun er ikke hjemme.* (4)
B: *Det er også helt mørkt i hendes vindue.*

I eksemplerne (1) og (3) indeholder B-sætningen en forklaring til påstanden A; A's udsagn bliver forståeligt i lyset af B's. I eksemplerne (2) og (4) er forholdene omvendt: B-sætningen angiver ikke grunden eller forklaringen til A, men angiver et symptom, hvoraf man logisk kan slutte at A er sandt.

En lignende overgang til metakommunikativ funktion møder vi hos en række modale adverbier ,der i stedet for at markere talerens/skriverens indstilling til ytringens indhold, genspejler talestrategien.

Faktisk.

I de følgende sætninger kunne *faktisk* omskrives som *selvom du tror det modsatte.*

Jeg kan faktisk godt lide ham.
Hendes seneste bog er faktisk meget velskrevet.

Taleren signalerer at han forudsætter , at sætningens propositionelle indhold er overraskende for høreren.

Nok.

Som talestrategisk partikel udtrykker *nok* at taleren har tilstrækkelig evidens til at gøre sin påstand gældende , at "*han ved nok til at sige at det forholder sig sådan*".

Hun kommer nok for sent.
Han er nok gået ud at drikke.

Man kan også kommentere sine udsagn ved hjælp af udtryk, der har et eksplicit metakommunikativt indhold. Sådanne udtryk er f.eks. *med andre ord, kort sagt, hvis jeg må udtrykke mig sådan, afslutningsvis, rettere sagt, selvom*

man nok ikke kan sige det på den måde, for at sige det mildt.

I syntaktisk henseende udskiller talestrategiske partikler sig fra andre sætningsadverbialer ved at:

1.-de ikke kan bruges som selvstændigt svar på et spørgsmål, dvs. de aldrig kan være fokus for en spørgetransformation.

Kommer du hjem på søndag?
måske, sandsynligvis, forhåbentlig
** vel, nok, jo, da, altså.*

2.-de ikke kan stå først i sætningen og ikke kan flyttes til fundamentfeltet.

Du kunne da måske ringe til din chef i morgen.
Måske kunne du da ringe til din chef i morgen.
Til din chef kunne du da måske ringe i morgen.
I morgen kunne du da måske ringe til din chef.
** Da kunne du måske ringe til din chef i morgen.*

3.-de aldrig kan være prosodisk prominente eller bære sætningens fokusaksent.

Han kommer formodentlig i morgen
** Han kommer nok imorgen.*
** Han kommer jo i morgen.*

4.-de ikke kan optræde i et sætningskomplement til en faktiv hovedsætning .

♦Det er mærkeligt at han vel/nok/jo/da/altså/ kommer hjem på søndag.

Disse transformationsprøver kan bruges for at afgrænse talestrategiske partikler fra deres betonede homonymer der har en mere konkret betydning (f.eks. *da= på dette tidspunkt, i det tilfælde / nu = på nuværende tidspunkt / nok = antagelig).*

Literatur

Austin W. (1962), How to do things with words.

Diderichsen P., (1957), Elementær Dansk Grammatik, København.

Grice, H.P. (1975), Logic and Conversation, in: Cole, P. & Morgan, J.L. (red.), Syntax and Semantics 3, New York.

Laureys, G. (1979), De adverbiale bepaling in het Zweeds. Een studie over plaats, vorm en constituentenstatus van de adverbiale functiecategorie in het gesproken en geschreven hedendaagse Zweeds (ongepubliceerde doctorale dissertatie).